

divat lehetett. Népénekeink nótamegoszlása azt mutatja, hogy a népszerű énekek dallama többnyire sok énekre átszállt, de néhány megkülönböztetett funkciójú, sajátos típusú, vagy hangulatú ének dallamát nem használják másra.⁵⁵ Így későbbi énekeskönyveinkben — eltekintve NÁRAY esetétől és a XIX. századi példáktól — a Dies est dallamát csak a „Nagy örömnapp” és a belőle kiszakadt „Dicséretes” szövegekkel találjuk.⁵⁶

DOBSZAY LÁSZLÓ

Budai polgárok könyvei a XVI. században. I. Bartholomeus Frankfordinus Budensis Werbőczy kötete. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára RÁTH gyűjteményében van egy példány *WERBŐCZY Tripartitumának* Bécsben, 1517-ben megjelent első kiadásából, amelynek előzéklapjára az egykori tulajdonos feljegyezte nevét: „Bartholomeus Frankfordinus Pannonius P. Budensis.” Az utolsó üres lapon ugyancsak tőle származó bejegyzés van „Tituli sive Rubrice totius decreti huius inliti Regni Hungarie per Bartholomeum Frankfordinum Artium M. in ordinem redacti.”¹

FRANKFORDINUS krakkói egyetemi tanulmányai után, megszerezve az artium magister fokozatot, 1515-től Bécsben tartózkodott. Itt már nem iratkozott be az egyetemre, csak a Natio Hungarica tagjai közé vétette fel magát „Mag. Bartholomeus Franck. Budensis” néven. VADIANUS humanista baráti társaságába tartozott, tőlük kapta az ösztönzést irodalmi működéséhez. 1516-ban Bécsben megjelentette VIETORNÁL új kiadásban REUCHLIN homéroszi *Batrachomyomachia*jának fordítását.² Valószínűleg 1517-ben hagyta el Bécsset, talán az év második felében, amikor SINGRIENER már készen volt *WERBŐCZY* művének kinyomtatásával. Egy példányt FRANKFORDINUS magával hozott és az máig az egykorú bécsi kötésben maradt fenn.³

Budára tért vissza — a bécsi Natio anyakönyvében a neve mellett álló Budensis szülőhelyét jelentheti — innen írta fennmaradt három levelét bécsi barátaihoz, első-sorban VADIANUSHOZ. Az első keltezetlen ugyan, de tartalmából kiderül, hogy Bécsből való távozását követően ez az első híradása, a másodikikat 1518. március 12-én, a harmadikat ugyanezen év április 21-én írta. Első levelében iskolai elfoglaltságával („distractor scolasticis negotiis”) menti, hogy nem adott életjelt magáról.⁴ Iskolai előadás céljára készítette két nyomtatásban fennmaradt művét is, a *Gryllus*-t és a *Vigilantiae et torporis Virtute arbitra certamen*-t. (Bécs, 1518? Singriener.) Budán valami tanári megbízatás várta, amelynek titulusát egyenértékűnek tekintette az artium magister címmel, amint ezt a *WERBŐCZY* kötet első és utolsó lapjára tett bejegyzése mutatja. A „P.” Budensis esetleg praepceptor vagy professor Budensis-t jelent. Ez utóbbi csak első tekintetre tűnik idegennek a korabeli titulárához szokott fülnek. Adrianus WOLPHARDUS Transsylvanus mint „artium et philosophiae professor” adta ki Bécsben BARTOLOMEUS COLONIENSIS *Dialogus Mythologicus*-át 1512-ben (újabb kiadása 1518-ban jelent meg ugyanott).

⁵⁵ Ilyenek pl. Csordapásztorok, Királyi zászlók, Feltámadt Krisztus stb.

⁵⁶ A Dies est szövegével és dallamtörténetének hazai vonatkozásairól írtunk: Dies est leticie. Acta Ethn. 20 (1971), 387—410.

¹ Ráth 1074.

² VARGHA Anna: *Bartholomeus Frankfordinus Pannonius*. EPhK 63. (1939). 65—74. HAMMANN, G.: *Bartholomeus Francfordinus Pannonius*. Zeitschrift für Ostforschung 14. (1965). 228—236. Műveinek kiadása: BARTOLOMEUS FRANKFORDINUS PANNONIUS, *Opera quae supersunt*. Ed. A. VARGHA. Budapest, 1945. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum).

³ ROZSONDAI Béláné megállapítása.

⁴ *Opera* id. mű 15.

WOLPHARDUS is a VADIANUS kör tagja volt, fiatalabb kollégáinak stúdiomokat tartott mint „professor”. A gondozásában megjelent *Dialogus* a latin nyelv jobb elsajátítását megkönnyítő tankönyv volt, amint erről mindkét fennmaradt példány bejegyzései tanúskodnak.⁵ FRANKFORDINUS ezen esiszolta stílusát, mert VADIANUSHOZ frott első levelének kezdő sorai nagyon emlékeztetnek BARTOLOMEUS COLONIENSIS fiktív levelének indító mondatára.⁶ Legkönnyebb volna a rövidítést P(astor) Budensisnek feloldani, ha ezt akár csak egyetlen olyan adat is támogatná, mint amilyeneket iskolamestersége mellett fel lehet sorakoztatni.

Budai tanári tisztét egyébként nem sokáig viselte, mert 1522 május 18-án már Selmecebányáról keltezte egy levelét, amelyben arról írt, hogy „Babylon” (=Roma)-ból tért vissza.⁷ Három-négy év tehát az az idő, amit Budán töltött iskolai foglalatossággal. De WERBŐCZY kötetét bejegyzése szerint még itt vette használatba és sokat tanulmányozta, erről lapszéli jegyzetei tanúskodnak. Az előzéklapot gondosan megvonalazta, tartalommutatót akart készíteni, de csak a címet írta fel. A leveleket római számozással látta el, a rubrikákat megszámozta. Az egyes fejezetek tartalmát, az érdekesebb részleteket egyetlen szóval, máskor hosszabban kivetítette a margóra. Több helyen véleményét is odajegyezte; „non placet” (f. XXXV.), „quod longe hodie abest” (f. XXXV/v.), „dulus pessimus” (f. XXXVI.), „notabilis casus” (f. XCI.). Vannak indulatosabb megjegyzései is: „O humana lex et sanctio”, „Vana sollicitudine et recti negligentia”, „et cecus cecum ducatur”, „quasi vero pares sunt causae” (ff. VII/v és VIII.). Ahol a szövegben a pápáról kerül szó, vagy a fülbegyónásról, ott FRANKFORDINUS hozzáfűzi: „Lana caprina” (ff. IIII/v és VIII.). Ez utóbbi megjegyzései, éppen úgy mint 1522-ben írt levele LUTHER türelmetlen hívének mutatja. Lojalitását bizonyítja viszont az a megjegyzése, amelyet a király és a nemesség közötti ellentétet tárgyaló fejezethez fűzött: „Apage Aversarium Regem” (f. XCI/v.).

Tudjuk, hogy Selmecebányán tanítói hivatalát előbb notariusi, majd a városi magisztrátusban viselt egyéb tisztséggel cserélte fel. A felvidéki bányászfelkelésben 1525/26-ban nem játszott olyan szellemi érlelő szerepet, mint két barátja Conrad CORDATUS és Johann CRESLING, a bányavárosok luteránus lelkészei. Sőt mint a városi polgárság vezetője, gazdasági érdekei védelmében szemben is állt a mozgalommal és éppen a felkelés vérbefojtására érkező WERBŐCZYnek lett szövetségese.⁸

A *Tripartitum* kötetet mint budai iskolamester szerezte, igazi hasznát azonban mint selmecebányai városi tisztségviselő vette. Kéziratosságot megjegyzései érdemesek arra, hogy jogtörténészeink alaposabb vizsgálat alá vegyék őket, talán adalékkal szolgálnak XVI. századi jogszolgáltatásunk és WERBŐCZY kinyomtatott művének nem eléggé ismert viszonyához is.

2. *Tetemi István budai bíró könyvei.* 1553 Vízkereszt napján JÓZSA domonkosrendi szerzetes, tolnai prédikátor hívei óhajának engedve, fölment Budára, hogy ott a luteránusok ellen a basánál védelmet kapjon. Útjának eredményét nem ismerjük, de az út annyiban

⁵ ERNUSZT Johanna: *Adrianus Wolphardus*. Bp. 1939. 27–28. A másik bejegyzéses példány: MTA Könyvtára Ant. 665.

⁶ BARTOLOMEUS COLONIENSISnél: „Quod litteris tuis quas ad me iam pridem dedisti, hactenus non... respondi, non meae negligentiae, sed potius diversis... negotiis ascribas velim, quia tot et tantis *distractor* occupationibus, ut vix reficiendi *corpusculi* mihi *tempus* opportunum superet, ... praeter labores quibus quottidie conficior *schilasticos* tam ordinarios quam...” Frankfordinusnál (*Opera* id. mű 15.): „Quum *actebus* nullas ad te dederim literas, ne mireris, velim, adeo enim istis tempestatibus sordidis passim *distractor scolasticis negotiis* ut nec *tempusculum* quidem mihi aut amicis supersit.” Kiemelések tőlem.

⁷ *Opera* id. mű 17.

⁸ HAMMANN id. mű 234–236. és az ott idézett irodalom.

eredményes volt, hogy a könyvszerető domonkos barát könyvtára néhány fólió kötettel gyarapodott. TETEMI István budai bírótól vásárolta meg a következő műveket: *Tertullianus*, *Hilarius*, *Plato*, *Liber Conciliorum* és *S. Augustinus*. A vásárlás körülményeit *Tertullianus*ába maga fel is jegyezte, ezt a könyvet pedig még a bejegyzéssel együtt látta 1647-ben PATAI P. Sámuel tolnai református senior.⁹ Józsa fráternek SZTÁRI Mihály hatásos reformátori működése következtében hamarosan el kellett hagynia Tolnát, és Váradra települt át, amint ezt egy másik, tulajdonában volt könyv bejegyzéséből tudjuk.¹⁰ Könyveit, úgy látszik, nem tudta magával vinni, ott voltak Tolnán még száz év múlva is.

A könyvek korábbi tulajdonosa, TETEMI István, régi budai polgárcsaládból származott. Már apja is bíróságot viselt a XVI. század első éveiben. Ő maga a század derekán a török uralom alatt is többször volt budai bíró.¹¹ Az eladott könyvek talán csak egy részét képezték könyvgyűjteményének. Az egyes könyvek közelebbi meghatározása már nem lehetséges, talán csak a *Liber Conciliorum*-ot azonosíthatjuk P. CRABBE *Concilia omnia* kölni 1530-as, vagy 1551-es kiadásával.

Érdekes ez a fennmaradt adat azért, mert némi világot vet egy átmeneti kor magyarországi könyvkultúrájára. A XVI. század elején már egy budai polgárnak is ilyen jelentős könyvgyűjteménye volt. A polgári kultúra hanyatlását hozó török uralom alatt ez a könyvanyag elvándorolt az egyházi értelmiséghez, ahol mindkét oldalon a hitépítést vagy a felekezeti harcot szolgálta (SZEGEDI KIS István pusztuló, majd újra gyarapodó könyvtárának sorsa a legismertebb e korban). A hódoltsági területen a század végén már nem voltak meg a gazdasági feltételei sem a nagyvárosokban, sem vidéken, hogy ilyen könyvgyűjtemények létrejöhessenek. Romokból, törmelék-adatokból kell a valaha virágzó városi literátus-élet körvonalait megrajzolnunk.

RITÓÓK ZSIGMONDNÉ

Cantemir Demeter és a magyarországi görögök. 300 évvel ezelőtt született és 250 éve halt meg CANTEMIR Demeter (1673—1723), aki nemcsak államférfiként — egy darabig moldvai fejedelem volt —, hanem széles körű irodalmi tevékenységével is kitűnt kortársai közül. A régebbi román irodalom egyik legsokoldalúbb alakja volt, aki műveit a románon kívül görögül, latinul, törökül és oroszul írta. E nyelveken kívül még tudott franciául, arabul s perzsául is. Filozófiai, zenei, főleg azonban történeti munkái¹ nagy hatással voltak a balkáni népekre, így a görögökre is. A török iga alatt élő görögök ui. nagy érdek-

⁹ „Josa Monachus, qui suum nomen ac titulum ad marginem Tertulliani hisece formilibus consingavit. An. D. 1553. in Festo Epiphaniae Domini, dum in electione civium mihi subiectorum, ascendissem Budam adversus Lutheranos, emi hunc librum a Stephano Thethemi, cum aliis; videlicet Hilario, Platone, Libro Conciliorum, et parte librorum sive operum S. Augustini. Ego Magister Joseph de Transylvania Ordinis Praedicatorum, tunc Pastor et Praedicator Tholnensium. Közli LAMPE, Fr. A.: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum, 1728. 667.

¹⁰ *Biblia Latina cum postillis Nicolai de Lyra. Vol. III.* Venetiis, 1483. Esztergom. Főszékesegyházi Könyvtár. Inc. I. 44. XV. „Is liber donatus est Mathie presbytero a Vasarhel a Religioso domino Iosa fratre ordinis predicatorum sub obsidione arcis Vardiensis anno a nato Christo 1557 quatro nonas Aprilis.” Csak KOROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötő műhelyek*. Bp. 1966/67. 44. leírásából ismerem. Józsa fráter személye a délvidéki reformáció irodalmából ismeretes. Legutóbb foglalkozott vele MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971.

¹¹ KUBINYI András: *Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban*. LK 37. (1967). 263.

¹ ZAVIRASZ Jédrjiosz: *Nea Hellasz i Ellinikon theatron*. Ed. G. KREMOSZ Athén 1872. 255—257.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

I. OSZTÁLYÁNAK

KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

90. ÉVF. 1974/3—4. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társzerkesztő)

DERSI TAMÁS

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Megjelenik negyedévenként.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60.— Ft

Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111–010. (pénzforgalmi jelzőszám 215–11482) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185–612.

SZERKESZTŐSÉG:

1088 Budapest

VIII. Múzeum krt. 14–16.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.